

**Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej
im. Alcide De Gasperi**

Sylwia Ćmiel
Paweł Migala

*Środowisko szkolne
jako jeden z elementów
wpływających na powstawanie
i utrwalanie
zachowań agresywnych*

RAPORT Z BADAŃ

Józefów 2011

Recenzja
prof. dr hab. Lesław Pytka

Komitet wydawniczy
Magdalena Sitek

Korekta
Sławomir Koźlak

ISBN 978-83-62753-08-6

Copyright by Wydawnictwo WSGE
Józefów 2011

Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej
im. Alcide De Gasperi
05-410 Józefów
ul. Sienkiewicza 2
tel./fax +48 022 789 19 03
www.wsge.edu.pl
wydawnictwo@wsge.edu.pl

Druk, skład:
[AR Jankowski.media.pl](http://AR.Jankowski.media.pl)

Spis treści

Wstęp	5
Wpływ szkoły na zachowania agresywne dzieci	7
Agresja uczniowska	11
Sprawcy a ofiary agresji	15
- Ogólna charakterystyka sprawców czynów agresywnych	17
- Ogólna charakterystyka ofiar agresji	18
Literatura	39

Wstęp

Agresja i przemoc przeniknęły do codziennego życia. Są obecne w różnych środowiskach. Obniżający się wiek osób przejawiających w kontaktach interpersonalnych przemoc sprawił, że ma ona miejsce nie tylko w wojsku („fala”), nie tylko na terenie szkół ponadpodstawowych („dreczenie kotów”), ale i w szkołach podstawowych, wśród dzieci w młodszym i starszym wieku szkolnym. Najczęściej jednak występuje w okresie dorastania dzieci.

Ważnymi czynnikami naruszającymi stabilność życia emocjonalnego i intelektualnego młodych ludzi są media, głównie telewizja, gry komputerowe, Internet.

Rzeczywistość kultury redukowana jest do rozrywki przepełnionej brutalnością. Badania psychologów i pedagogów dowodzą, iż dzieci, które często oglądają w mediach sceny bicia i zabijania, są bardziej agresywne od tych, które oglądają je rzadziej lub nie oglądają wcale oraz że ma to wpływ nie tylko na zachowanie, ale także na wyznawane poglądy i wartości. Prowadzi to do znieczulenia społeczeństwa. Kolejną przyczyną zachowań agresywnych jest obserwowany wzrost zrywanych więzi rodzinnych. Zazwyczaj te dzieci, które w domu nie zaznały ciepła i miłości, pochodzące z rodzin patologicznych, w których dominuje agresja i przemoc, nie mają należytego przykładu, jak należy wchodzić w relacje z innymi ludźmi.

Brutalizacja w mediach, brak zainteresowania ze strony rodziców dziećmi, chęć bycia w centrum uwagi, zainteresowania rówieśników powodują, iż zachowania agresywne są coraz bardziej powszechnym zjawiskiem w szkołach.

Pojęcie agresji nie jest łatwe do zdefiniowania, w literaturze naukowej spotkać się można z wielkością rozumień, podejść i wyjaśnień tego pojęcia. W psychologii termin agresja (z łac. *Agressio* – napaść) oznacza „działanie skierowane przeciwko ludziom lub przedmiotom wywołujące u jednostki niezadowolenie lub gniew. Celem agresji jest wyrządzenie szkody przedmiotowi agresji, określonym osobom lub grupom społecznym”.

Według J. Grochulskiej zdefiniowanie pojęcia agresji jest zadaniem niezwykle złożonym. Autorka zwraca uwagę, że obok terminów „agresja” używa się zamiennie terminów „wrogość”, „wojowniczość” lub „destruktywność”. Terminy te służą do określenia tendencji czy też skłonności do zachowania czynnego lub werbalnego, skierowanego przeciwko komuś lub czemuś. Niektórzy uważają, że o agresji należy mówić tylko wtedy, kiedy skłonność ta występuje z intencją uszkodzenia kogoś lub czegoś. Inni natomiast rozpatrują agresję niezależnie od tego, czy dana osoba stawia sobie za cel skrzywdzenie kogoś, względnie uszkodzenie czegoś, czy też traktuje zachowanie agresywne jako narzędzie służące osiągnięciu innych celów.

Zdaniem J. Danielewskiej większość psychologów przez agresję rozumie każde zamierzone działanie – „w formie otwartej czy symbolicznej – mające na celu wyrządzenie komuś lub czemuś szkody, straty, bólu fizycznego lub cierpienia moralnego. Agresja interpersonalna jest zatem aktem odnoszącym się do zachowań międzyludzkich, intencjonalnie organizowanym w celu wyrządzenia szkody jednostce lub grupie społecznej, jest umyślnym działaniem na szkodę jednostki, którego nie da się społecznie usprawiedliwić. Agresja interpersonalna prowadzi do skrzywdzenia tych osób, na które jest ukierunkowana. W osądzie społecznym bierze się pod uwagę zarówno motyw jednostki, jak i okoliczności i warunki, w których takie zachowanie występuje.”

Z. Skorny przez zachowania agresywne rozumie zachowanie skierowane przeciw określonym osobom lub rzeczom, przynoszące szkodę przedmiotowi agresji, przybierając formę ataku, czyli napaści fizycznej lub słownej.

Szkody wyrządzone przedmiotowi agresji mogą mieć charakter szkód materialnych (np. uszkodzenie ciała, zniszczenie lub uszkodzenie przedmiotów materialnych) oraz szkód moralnych (np. poniżenie godności osoby będącej przedmiotem agresji, wzbudzenie w niej poczucia lęku, zagrożenia, poczucia niższości, utrudnianie wykonywania określonych działań przez osobę stanowiącą przedmiot agresji, zakłócenie jej stosunków z otoczeniem społecznym itp.).

*Wpływ szkoły
na zachowania agresywne dzieci*

Szczególnie kontrowersyjnym i ważnym zagadnieniem jest przemoc w szkole. Szkoła to instytucja kształcąca i wychowująca młodzież. Nie zawsze jednak spełnia ona te funkcje w sposób prawidłowy. Ich wypaczenie może być źródłem przemocy.

Z nauczaniem i koniecznością kontroli jego wyników wiąże się proces oceniania. Brak ścisłych i jednolitych kryteriów powoduje subiektywizm w ocenie uczniów, a z tym wiąże się zjawisko przeceniania osiągnięć uczniów dobrych i niedoceniaenie umiejętności uczniów słabych. Z problemem oceniania łączy się także zjawisko rywalizacji. Współzawodnictwo, które powinno wpłynąć na wzrost motywacji uczenia się, w rzeczywistości często bywa źródłem nadmiernego obciążenia psychicznego, prowadzącego do zaburzeń psychometrycznych. W swojej książce A. Hart opisuje to zjawisko, omawiając przyczyny stresu u dzieci. M. Karkowska i W. Czarnecka stwierdzają, że „niezaspokojenie potrzeb osiągnięć, rywalizacji i dominacji przenosi do procesu dydaktycznego zawiść, wzajemną nieufność, fałszowanie sprawozdawczości, podejmowanie działań pozornych, kalkulowanie zysków przez minimalizację wysiłku i intrygi”¹.

Dzisiejsza szkoła błędnie definiuje to, co jest sukcesem, a co porażką. Od uczniów wymaga się stałej dyspozycyjności i skuteczności. Oczekuje się dobrych wyników w nauce, a nie gwarantuje się, nawet dobrym uczniom, satysfakcjonującej pracy. Znaczna grupa uczniów ma problemy z adaptacją do warunków szkolnych. Nowi uczniowie są szczególnie narażeni na ataki i przemoc ze strony starszych kolegów, są też najbardziej podatni na różnego rodzaju ujemne wpływy. Zagrożenie płynie również z funkcjonowania na terenie szkół i poza nimi nieformalnych grup rówieśniczych, młodzieżowych subkultur, nierzadko czerpiących wzory zachowań z tzw. wojskowej fali czy więziennej grypsery. Logika skłania do założenia, że dzieci agresywne nie są popularne i lubiane, bo często bez prowokacji reagują gniewem i przeszkadzają innym w podejmowaniu działań. Zdarza się jednak, że wyraźnie agresywne zachowania nie prowadzą do odrzucenia przez grupę. Takie „kontrowersyjne” przypadki dotyczą dzieci, które w opinii pozostałych członków grupy często inicjują walki, lecz jednocześnie sprawdzają się jako przywódcy grupowi. Zarysowany model przywództwa budzi uznanie jednych, a protesty pozostałych. Nie ma jednak wątpliwości, że zachowanie agresywne dowodzi w tej sytuacji sprawności interpersonalnej i służy jako strategia umocnienia własnej pozycji w grupie. Problemem wielu szkół jest znęcanie się uczniów starszych nad młodszymi bądź silniejszymi nad słabszymi. Prześladowcą jest pojedynczy uczeń lub grupa, a ofiara jest wielokrotnie terroryzowana, nie potrafiąc skutecznie się obronić. Chociaż nękanie niektórych uczniów przez ich szkolnych kolegów jest zwykle kojarzona z przemocą – uderzaniem, popychaniem, zabieraniem pieniędzy - może przybierać także formy prawienia

1) M. Kościelska, *Zaburzenia dzieci nerwicowych i ich związków z niepowodzeniem szkolnym*, W-wa 2009.

złośliwości, czyli tzw. dogadywania, rozpowszechniania zmyślonych historii, ostracyzmu grupowego. Zastraszone ofiary najczęściej nie mają odwagi szukać pomocy. Nierzadko takie sytuacje trwają przez kilka lat, a nawet po opuszczeniu szkoły przez szantażowanego ucznia.

Organizacja procesu kształcenia również nie jest pozbawiona przymusu i przemocy. W czasie lekcji tylko nauczyciel ma prawo do inicjatywy – wywołuje do odpowiedzi, przerywa ją i ocenia. Uczniowie bardzo rzadko uzyskują prawa, jakie ma wolny rozmówca w normalnej konwersacji. Z systemem przymusu wiążą się również: długość przerw i lekcji, liczba godzin lekcyjnych, zadawanie prac domowych a w dużych szkołach liczebność klas, uniemożliwiająca nawiązanie przyjaźni i indywidualizacja nauczania oraz nauka na dwie zmiany. Wychowanie sprowadza się niejednokrotnie do zdobywania i utrzymywania całkowitej władzy nauczyciela nad uczniami i do odreagowania jego napięć emocjonalnych, wynikających z osobistych konfliktów i problemów. Uczeń krzywdzony i poniżany okazuje jawną wzdargę lub ukrytą niechęć i wrogość nauczycielom albo przenosi agresję na rówieśników (zwłaszcza młodszych i słabszych fizycznie).

Nauczyciele nie są przygotowani do pracy z uczniem sprawiającym trudności wychowawcze, do radzenia sobie z konfliktami, będącymi naturalnym wyrazem dążenia młodych do uniezależnienia się od władzy dorosłych. Zadaniem dorosłych jest tworzenie sytuacji, w których proces dojrzewania będzie przebiegał w sposób pożądany społecznie. Szczególną rolę w tych działaniach powierza się nauczycielowi, jako osobie odpowiedzialnej za kształtowanie osobowości uczniów.

A. Frączek zwraca uwagę na to, by w pierwszej kolejności nauczyciel-wychowawca przejawiał pozytywne postawy opiekuńcze, a unikał negatywnych, chcąc w ten sposób przeciwdziałać agresji. I tak pozytywne postawy charakteryzuje:

- akceptacja każdego dziecka i życzliwość wobec niego,
- tolerancja, wyrozumiałość, a równocześnie poważnie traktowanie dziecka bez faworyzowania,
- liczenie się z jego osobowością i indywidualnością,
- dążenie do zachowania przez dziecko równowagi, dobrego samopoczucia i nastroju zadowolenia.

Negatywne postawy opiekuńcze charakteryzuje zaś:

- unikanie sytuacji i czynności opiekuńczych, przewaga zachowań biernych i niedostrzeganie lub pomijanie istotnych dla dziecka spraw,
- sztuczne ograniczenie i redukcja samodzielności i ich potrzeb,
- nadmierna surowość wyrażająca się w swoistej bezwzględności, rygorystycznie i podwyższonych wymaganiach oraz nietolerancji i niewyrozumiałości.

Agresja uczniowska

W szkołach gimnazjalnych do najczęściej zauważalnych przejawów agresji fizycznej wśród uczniów zalicza się: „pobicia i bójki (69,0%), przestraszanie (41,5%), odbieranie siłą (32,3%), niszczenie cudzych rzeczy (30,2%), niszczenie sprzętu szkolnego (27,4%), zachęcanie do bicia (22,5%), wymuszania (20,4%), bicie młodszych kolegów (15,4%). Agresja słowna uczniów wyraża się w: groźeniu pobiciem (85,9%), napastliwych wypowiedziach – ataku słownym, straszeniu, odpędzaniu, groźbach (88,9%), przezywaniu, przekleństwach, ordynarnych odzywkach (74,6%), wyśmiewaniu się (58,4%), kłótniach (58,4%), groźeniu skarżeniem (38,9%). Agresja słowna występuje we wszystkich szkołach, na wsi i w mieście. Wielkość szkoły także nie odgrywa tu roli. W bardzo małych szkołach występuje jedynie mniej ataków wandalizmu”.

A. Frączek (2004) powołując się na norweskiego specjalistę od spraw agresji i profilaktyki młodzieży D. Olweusa, zwraca uwagę na dwa ważne aspekty tej postaci agresji.

Po pierwsze napastowanie fizyczne w formie bicia lub innych dokuczliwości podejmowane jest intencjonalnie przez zorganizowaną grupę dzieci wobec kolegów z bliskiego otoczenia, z tej samej lub młodszej klasy.

Po drugie – relacje między grupą agresorów (napastników) a grupą ofiar (napastowanych) są asymetryczne w zakresie możliwości użycia siły. Ofiary agresji nie są w stanie skutecznie przeciwdziałać, przeciwstawić się złemu traktowaniu przez agresorów.

Różne badania donoszą, że około 15 – 16 % młodzieży między 12 a 16 rokiem życia włącza się w takie interakcje; w tym około 9% stanowią ofiary napaści ze strony kolegów szkolnych. W ostatnich latach daje się zauważyć obniżenie wieku sprawców przemocy zorganizowanej. Nawet skrócenie nauki w szkole podstawowej do lat sześciu nie chroni dzieci młodszych przed zetknięciem się z jej przejawami. Obecnie zdarzają się w szkole przypadki grupowego wymuszania pieniędzy i przedmiotów, wykluczanie z grupy, przezywania, a niekiedy nawet próby przemocy fizycznej podobne do wojskowej „fali”. Istnieje prawdopodobieństwo, że w każdej klasie szkolnej znajduje się kilku agresorów i kilka ofiar.

Interwencja nauczyciela podczas jednej z pierwszych prób takiego zorganizowanego działania kilkorga dzieci wobec jednego z nich, nie umiającego samodzielnie się obronić, może skutecznie ustrzec przed poważnymi, bardziej odległymi konsekwencjami wychowawczymi. Brak reakcji ze strony nauczycieli na występowanie w ich obecności aktów agresji, ignorowanie skarg dzieci - ofiar agresji, jak również informacji o przemocy wywołują poczucie bezkarności i sprzyjają szerzeniu się agresywności wśród dzieci oraz zaburzeń osobowościowych agresora, jak i ofiary. Sprzyja również temu niepodejmowanie tematu agresji w rozmowach z całą klasą, jak również z rodzicami.

Przeciwdziałanie agresji uczniowskiej jest bardzo trudne i niestety nie zawsze kończy się sukcesem. Efekty pracy nauczycielskiej bywają nieraz odległe w czasie lub zachodzą w psychice dzieci i pozostają niezauważone.

Osobowość dziecka kształtuje się przede wszystkim pod wpływem rodziny. Gdy wstępuje ono do przedszkola, a potem do szkoły, staje wobec nowych problemów interpersonalnych w kontaktach z rówieśnikami, z dziećmi starszymi i młodszymi oraz z nauczycielami. Pojawiają się trudne do przezwyciężenia konflikty. Wsparcia ze strony rodziców nikt wówczas nie zastąpi. Okazanie zrozumienia dla ciężkich przeżyć i pomoc w sytuacjach przerastających możliwości psychiczne i fizyczne samego dziecka znakomicie ułatwiają prawidłowy rozwój dziecka.

Psychologowie uważają, że „u ofiary przeżywającej często głębokie uczucie poniżenia i upokorzenia, strachu, wstydu oraz dezorientacji dochodzi po pewnym czasie do obniżenia poczucia własnej wartości oraz samooceny, do izolacji społecznej, a nawet do tendencji autodestrukcyjnych. Utrwala się u niej syndrom ofiary. U agresora zaś po okresie bezkarnego stosowania przemocy utrwali się niewłaściwy wzorzec zachowania, obniży poczucie odpowiedzialności za własne działania. Zacznie on czerpać poczucie mocy z poniżania innych i zadawania im bólu, a nawet wejdzie w sferę bezprawia” (Rylke, 2001).

Biorąc pod uwagę wskazane skutki odległe, można uznać, że agresja stanowi zagrożenie dla rozwoju zarówno agresorów, jak i ich ofiar.

Sprawcy a ofiary agresji

Ogólna charakterystyka sprawców czynów agresywnych

Sprawcami czynów agresywnych są zwykle chłopcy. Łatwo się oni irytują, szdzą z innych, grożą, wyśmiewają się, popychają, szturchają, biją, znęcają się, niszczą cudze rzeczy. Bardzo umiejętnie wykorzystują innych do czarnej roboty. Takie zachowania mogą być skierowane przeciw wielu uczniom, lecz zwykle koncentrują się na kilku najsłabszych i najbardziej bezbronnych.

Agresorzy charakteryzują się co najmniej jedną z następujących cech:

- mogą być silniejsi od kolegów z klasy, zwłaszcza od swoich ofiar. Zazwyczaj są w tym samym wieku lub starsi; sprawni fizycznie, mają dobrą kondycję ruchów, co można zaobserwować w sporcie i podczas bójk,
- mają potrzebę dominowania i tyranizowania innych, chętnie uciekają się do przemocy i gróźb, dążą do realizacji swojej woli za wszelką cenę. Są dumni ze swojej faktycznej i wyimaginowanej władzy nad kolegami,
- są porywczy, impulsywni, charakteryzuje ich niski próg tolerancji na frustrację, z trudem przystosowują się do panujących norm i zasad,
- dla korzyści chętnie oszukują,
- ogólnie są zbuntowani, nieposłuszni i agresywni także wobec rodziców i nauczycieli,
- starsi i silniejsi mogą wzbudzać strach nawet wśród dorosłych,
- sprytnie wykręcają się z trudnych sytuacji,
- mają opinię twardych,
- nie współczują dręczonym uczniom,
- nie są niepewni ani przestraszeni zazwyczaj mają dość wysokie mniemanie o sobie,
- stosunkowo wcześnie łamią normy społeczne i prawne,
- popadają w złe towarzystwo, dużo piją, kradną, stają się chuliganami,
- nie ma reguł, jeśli chodzi o ich popularność w klasie,
- zwykle mają poparcie przynajmniej małej grupki kolegów,
- z czasem przestają być lubiani.

Ogólna charakterystyka ofiar agresji

Ofiary agresji charakteryzują się przynajmniej jedną z następujących cech podstawowych:

- są przezywani, upokarzani, wyśmiewani, wyszydzani, zastraszani, zakrzykiwani, koledzy drażnią się z nimi, grożą im,
- dzieci śmieją się z nich w nieprzyjemny szyderczy sposób,
- są zaczepiani, popychani, szturchani i nie potrafią się dobrze bronić,
- są wciągani w kłótnie, bójki, w których występują jako strona słabsza; nie bronią się, lecz próbują uciec lub się wycofać, często przy tym płaczą,
- koledzy zabierają im książki, pieniądze i inne rzeczy,
- ich własność jest niszczona, np. zawartość tornistra rozrzucona po podłodze,
- mają siniaki, strupy, zadrapania oraz podarte ubrania i tego faktu nie potrafią wytłumaczyć w żaden wiarygodny i naturalny sposób.

Oznaki drugorzędne są następujące:

- nie mają w klasie żadnego dobrego przyjaciela,
- w czasie przerw stosunkowo często pozostają samotni, nie są dopuszczani do grupy,
- jako jedyni z ostatnich są wybierani do składu drużyny i grup zawodowych,
- w czasie przerw starają się trzymać w pobliżu nauczyciela lub innych dorosłych,
- mają problemy z głośnym wypowiedaniem się na lekcjach,
- odpowiadając, sprawiają wrażenie nerwowych i niepewnych,
- wyglądają na sfrustrowanych, smutnych, nieszczęśliwych; łatwo płaczą,
- mają coraz gorsze oceny w szkole.

Poza tym uczniowie będący ofiarami agresji charakteryzują się zwykle jedną lub kilkoma z poniższych cech ogólnych:

- są fizycznie słabsi od swoich rówieśników,
- boją się urazów fizycznych, dlatego unikają niebezpiecznych zabaw, niektórych dyscyplin sportowych, bójek,
- mają słabą kondycję ruchów (dotyczy to zwłaszcza chłopców),
- są ostrożni, wrażliwi, cisi, wycofani, mało aktywni, nieśmiali, często płaczą,
- są niepewni, załknieni, nieszczęśliwi,
- mają niską samoocenę, podświadomie i pośrednio pokazują innym, że są nieszczęśliwi, mało wartościowi, bezbronni i bezradni, widać, że są łatwym celem ataku,
- mają trudności z pokazaniem się w grupie towarzyskiej, to kłopoty natury werbalnej i fizycznej,
- zwykle nie są agresywni, nie drażnią innych, nie prowokują,
- łatwiej przychodzi im nawiązanie kontaktu z dorosłymi niż z rówieśnikami,

- niezależnie od tego, czy na początku szkoły mieli dobre wyniki w nauce, czy nie, później uczą się coraz gorzej.

W przeciwieństwie do opisanych pasywnych ofiar agresji D. Olweus wyróżnia inną kategorię ofiar. Stanowią je dzieci prowokujące. Typowe dla nich relacje to połączenie lęku i agresji. W prześladowaniu ich często bierze udział cała klasa albo bardzo liczna grupa uczniów. Podobnie jak w przypadku ofiar pasywnych, także prowokujący chłopcy są zazwyczaj słabsi fizycznie od rówieśników i boją się o swoje ciało. Poza tym są niespokojni, niepewni siebie, nieszczęśliwi. Charakteryzują się niektórymi z następujących cech:

- mają porywczy temperament. Gdy ktoś ich zaatakuje, próbują się bronić, ale najczęściej z żałosnymi skutkami,
- mogą być nadaktywni, ciągle w ruchu, nie potrafią się skupić – ogólnie są uciążliwi, wprowadzają zamieszanie i niepokój,
- często są niedojrzali i niezaradni, miewają przyzwyczajenia drażniące dla otoczenia,
- są nielubiani także przez dorosłych, z nauczycielami włącznie,
- mogą sami dokuczać innym uczniom.

Badania przeprowadzono w 16 gimnazjach na terenie Warszawy i gminy Otwock w latach 2008-2010. Respondentami byli uczniowie dwudziestu klas: I - III. Ogółem zbadano 260 osób, 135 dziewcząt i 125 chłopców.

Celem badań było znalezienie odpowiedzi na pytanie: Jaki jest wpływ szkoły jako instytucji wychowania intencjonalnego na powstawanie i utrwalanie zachowań agresywnych wśród młodzieży gimnazjalnej? Natomiast przedmiotem badań była analiza zjawisk agresji i frustracji rozumianych jako działanie skierowane przeciwko ludziom i przedmiotom, wywołujące u jednostki niezadowolenie lub gniew.

W badaniach założono, iż:

1. Wśród młodzieży istnieje niewielka grupa osób preferujących zachowania agresywne. Jest to grupa, do której należą w większości chłopcy, którzy stosują przede wszystkim agresję słowną, rzadziej sięgają do agresji fizycznej. Przyczyny zachowań agresywnych to m.in. problemy w środowisku szkolnym i ich niezaspokojona potrzeba akceptacji rówieśników;

2. Młodzież gimnazjalna to osoby w wieku adolescencji. Wiek dojrzewania, w którym kształtuje się osobowość dziecka, jest często okresem swoistego buntu tych młodych ludzi. Jeżeli rozwój przebiega prawidłowo, dziecko dość szybko ustali swą tożsamość i zaakceptuje siebie. Jeżeli jednak rozwój ten jest zaburzony przez różnorakie czynniki (problemy rodzinne, psychologiczne, szkolne), może powodować napięcie emocjonalne, które gdy nie jest rozładowane, może przeobrazić się w zachowania agresywne;

3. Przyczyn agresji należy dopatrywać się także w niewłaściwym wy-

chowaniu w rodzinie. Złe postawy rodzicielskie, źle dobrane metody wychowawcze, źle rozpracowany czas dziecka może być pośrednią przyczyną jego złego zachowania w szkole. Szkoła jest miejscem, gdzie dziecko uczy się życia w społeczeństwie. Przeciętnie dziecko spędza w szkole najwięcej czasu. Tam spotyka przyjaciół, przeżywa swoje problemy i uczy się, jak sobie z nimi radzić. Bardzo ważne jest wtedy poczucie akceptacji ze strony rówieśników, przyjaciół. Często agresja staje się środkiem zdobywania czy raczej podporządkowywania sobie kolegów;

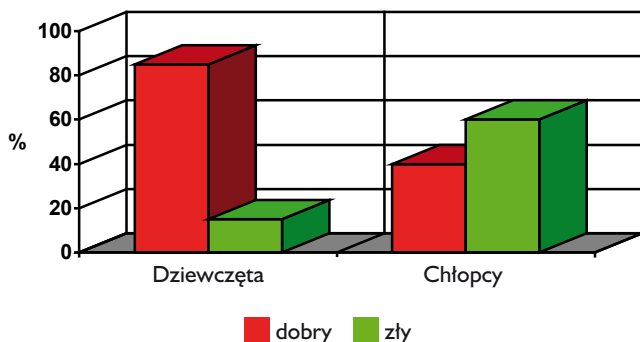
4. Do najczęściej stosowanych przez młodzież gimnazjalną rodzajów agresji można zaliczyć agresję słowną, która przejawia się w takich zdarzeniach, jak: przezywanie, wyśmiewanie, plotkowanie, rzadziej grożenie czy zastraszanie. Nagminne zwłaszcza wśród chłopców jest bicie, kopanie czy popychanie. Jeśli dochodzi do takich zachowań, młodzież wybiera miejsca ustronne, gdzie nie ma nauczycieli i zbyt wielu widzów.

W badaniach posłużono się metodą sondażu diagnostycznego. Zastosowano technikę ankiety. Narzędziami był kwestionariusz ankiety wypełniany przez uczniów, zawierał 32 pytania o charakterze pytań otwartych i zamkniętych.

Szkolna społeczność może stworzyć warunki ułatwiające lub utrudniające występowanie agresji i przemocy. Ułatwia ją przede wszystkim utrzymywanie tabu wobec problemu. Nauczyciele patrzą na agresywne zachowania i nie reagują; dowiadują się o niej od dzieci i nic nie robią. Nie opisują sytuacji powszechnej, tylko zachowania, które sprzyjają przemocy. Brak komunikacji pomiędzy rodzicami i nauczycielami to jeszcze jeden czynnik sprzyjający agresji w szkole. W takiej „zmowie milczenia” ofiara przemocy nie ma się do kogo udać po pomoc; nieraz też postrzega siłę sprawców jako jedyną realną siłę, jaka wpływa na jej życie. Agresorzy czują się bezkarni i nie widzą powodu hamowania swej agresji. Słaby nadzór dorosłych na przerwach i w miejscach, w których przemoc najczęściej zachodzi, również sprzyja rozwojowi różnych form agresji.

Szkoła jest jedną z najstarszych instytucji społecznych, stworzoną w celu przystosowania młodego pokolenia do życia dorosłego. Bywa, że niepowodzenia szkolne mogą być jedną z przyczyn zachowań agresywnych w środowisku młodego człowieka. Duże znaczenie, jakie przypisuje się roli niepowodzeń szkolnych, związane jest z faktem, że dla dzieci i młodzieży nauka szkolna jest podstawową formą aktywności, a środowisko szkolne jest obok środowiska rodzinnego podstawowym miejscem kontaktów społecznych. Dziecko jest oceniane za swoją aktywność szkolną także w domu rodzinnym. W wypadku pojawienia się niepowodzeń w szkole rodzice często stosują kary w formie odtrącenia emocjonalnego, zakazów czy też pozbawienia przedmiotów materialnych, co stanowi dla dziecka dodatkowy czynnik stresujący. Niezaspokojenie potrzeby uzna-

nia i akceptacji prowadzi do kształtowania się nieprawidłowych postaw wobec nauki i instytucji szkoły. Dziecko z niepowodzeniami szkolnymi ma bardzo małe możliwości kompensacji doznanych niepowodzeń w sposób społecznie aprobowany. Obrona zagrożonego poczucia własnej wartości dokonuje się więc często na drogach nieakceptowanych społecznie, przybierając formę nieprzestrzegania regulaminu szkolnego, a nawet łamania norm prawnych. Jednostki zaczynają szukać takiego środowiska, w którym ich nieaprobowane społecznie zachowania zostałyby zaakceptowane i znalazły uznanie. Dlatego też często zdarza się, że dzieci, które nie mogą zaspokoić potrzeby uznania w swoim środowisku szkolnym czy rodzinnym, zaczynają szukać akceptacji w grupach dewiacyjnych, czy też formułując to ogólnie – w grupach przyjmujących system wartości odmienny od uznanego w społeczeństwie globalnym. Pod wpływem nowego otoczenia uczą się odrzucać te wartości, które były dla nich źródłem nieprzyjemnych przeżyć, mimo że zostały im przekazane w procesie socjalizacji w rodzinie. W badaniach młodzieży niezmiernie ważne jest określenie jej sytuacji szkolnej. Dorośli większość dnia na ogół spędzają w pracy, uczniowie zaś w szkole. W tych badaniach młodzież oceniała swoje samopoczucie w szkole. Poniższy wykres obrazuje uzyskane w ten sposób wyniki.

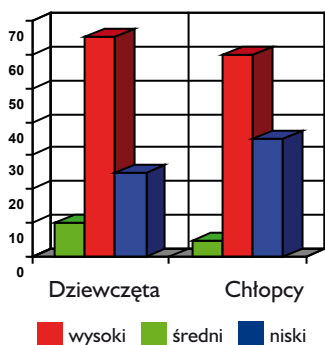

Wykres nr 1 Samopoczucie szkolne badanych uczniów

Wśród badanych dziewcząt 85 % odpowiedziało, że lubi chodzić do szkoły, 15 % że nie lubi. Natomiast w grupie chłopców większość nie lubi chodzić do szkoły - 60 %, lubi uczęszczać do szkoły 40 %. Wnioskując, można stwierdzić, iż znacznie częściej dziewczęta deklarują dobre samopoczucie w szkole, sytuacja ta może być związana z tym, że zachowania agresywne dotyczą głównie chłopców. Gimnazjalistkom bardziej zapew-

ne zależy na autoidentyfikacji z wizerunkiem „dobrej uczennicy” niż ich kolegom, którzy nierzadko mają „ważniejsze sprawy” od nauki.

Do rozwoju zachowań agresywnych mogą przyczyniać się nie tylko możliwości intelektualne, ale także niskie aspiracje edukacyjne. Zdobywanie wykształcenia, w naszej kulturze, jest pierwszym krokiem na drodze do kariery i sukcesu. Być może dlatego młodzież mająca silną potrzebę osiągnięć na tym polu rzadziej sięga po narkotyki, które są dla nich sposobem wycofywania się i ucieczki od konieczności osiągania sukcesu społecznego. W toku przeprowadzonych badań poproszono gimnazjalistów o ocenę swojego poziomu intelektualnego, uzyskane w ten sposób wyniki zaprezentowano na poniżej zamieszczonym wykresie.

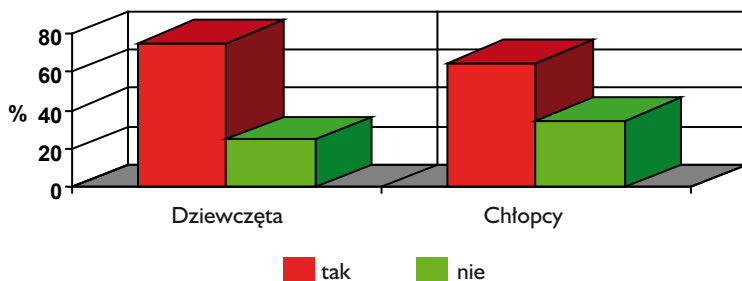
Wykres nr 2
Poziom nauki szkolnej
wśród badanych uczniów

W grupie dziewcząt zdecydowana większość badanych (60%) twierdzi, że należy do uczniów uczących się przeciętnie. Do grupy uczniów wybitnych zaliczyło się 10% badanych dziewcząt. Zaś 25% gimnazjalistek uznało się za słabe uczennice. Wśród chłopców sytuacja wygląda podobnie. Największy odsetek stanowią uczniowie przeciętni (65%), najmniej natomiast jest uczniów z bardzo dobrymi wynikami w nauce (5%). Nieznacznie więcej chłopców uznaje się za słabych uczniów (35%).

Niepokojącym jest fakt tak dużej grupy dzieci uzyskujących niskie wyniki w nauce. Zapewne większość tych dzieci posiada wiele trudności zarówno w szkole, jak i w środowisku rodzinnym. Istotna jest tak duża liczba dzieci uczących się przeciętnie, która świadczy o rzetelnie organizowanym procesie kształcenia przez dyrekcję badanej placówki. Te różnice mówią pośrednio i zarazem przewrotnie świadczą o poziomie i metodach pracy szkół. Uprawnione wydaje się bowiem założenie, iż bardziej wymagające środowisko szkolne powoduje wzrost samokrytycyzmu w ocenach własnych osiągnięć u uczniów. W starym systemie nauczyciele dostosowywali skalę ocen do zróżnicowanych postępów uczniów. Teraz,

gdy oddziały są mniej homogeniczne, skala ocen stała się bardziej uniwersalna, co w jakimś stopniu musiało zdewaluować osiągnięcia uczniów mieszkających na wsi. Nie wywołało to jednak poczucia krzywdy, o czym świadczy fakt, że to oni właśnie najwyżej oceniają gimnazjum, podczas gdy uczniowie z dużych miast najniżej. Gimnazjum jest postrzegane jako szansa na awans społeczny przede wszystkim przez rodziców uczniów reprezentujących niższe warstwy społeczne.

Dzisiejsza szkoła, podobnie jak i inne instytucje oświatowo-wychowawcze, ma za zadanie spełniać swoje założone funkcje, pod warunkiem daleko idących zmian. Występować one powinny także w zakresie zaspokajania potrzeb dziecka. Potrzeba bezpieczeństwa nierealizowana w dostatecznym stopniu u nastolatka ujawnia się w postaci neurotycznej. Środowisko szkolne doświadczające dziecko na zmianę lękiem i wrogością powoduje brak poczucia bezpieczeństwa, niemożność odczuwania pewności siebie. W okresie kształtowania się tożsamości pojawia się kompensacyjny syndrom potrzeby wyższości władzy i dominacji nad innymi osobami. W syndromie tym występują wrogość i pogarda dla otoczenia, przypisywanie sobie praw do przywilejów, znieczulenie na cierpienie innych osób i mściwość. Taki system napędza agresywne zachowania, usprawiedliwiając je szczególnymi prawami oraz potrzebą mocy i dominacji. To, jak w badanym środowisku szkoła troszczy się o zaspokajanie potrzeby bezpieczeństwa, obrazuje poniższy wykres.

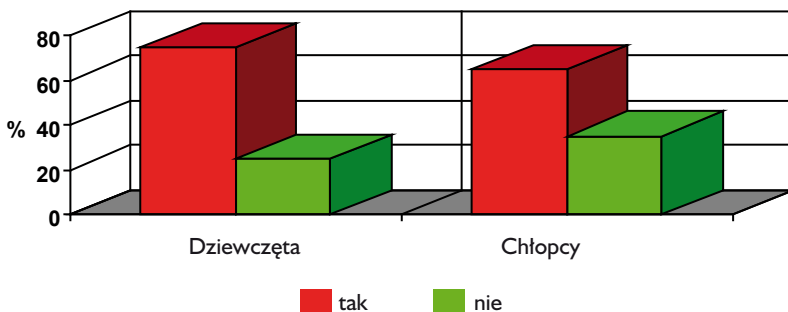

Wykres nr 3 Poczucie bezpieczeństwa w szkole

Zdecydowana większość badanej młodzieży czuje się w szkole bezpiecznie (dziewczęta 75%, chłopcy 65%). Poczucie zagrożenia dotyczy około 25% dziewcząt i 35% chłopców. Analizując powyższe dane, można stwierdzić, że tak znacząca liczba uczniów odczuwających niepokój może świadczyć o istnieniu zachowań agresywnych wśród badanych uczniów a co za tym idzie, szkoła nie dość precyzyjnie dba o zaspokajanie potrzeby bezpieczeństwa na

terenie placówki. Pozbawienie dziecka warunków uzewnętrzniania i zaspokajania potrzeb emocjonalnych sprawia, że rozwija się ono nieprawidłowo, wykazuje zaburzone poczucie bezpieczeństwa, często agresję i nieufność wobec innych. Ponieważ za maltretowanie dziecka uważa się „każde zamierzone lub niezamierzone działanie osoby dorosłej, społeczeństwa lub państwa, które ujemnie wpływa na zdrowie, rozwój fizyczny lub psychospołeczny dziecka”, można sądzić, że złe samopoczucie dziecka w szkole, będące wynikiem niewłaściwych kontaktów interpersonalnych, jest syndromem dziecka maltretowanego w środowisku szkolnym.

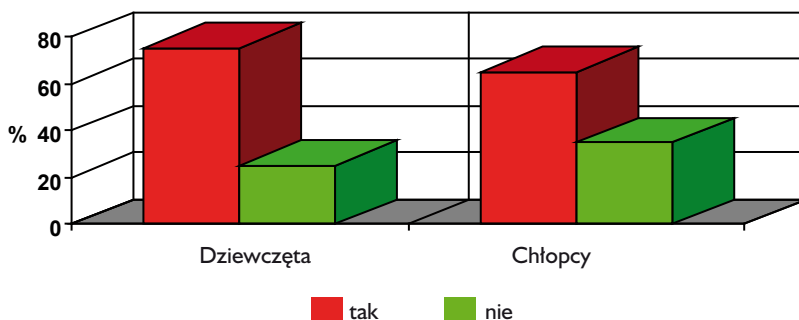
Grupy rówieśnicze są ze względu na sposób powstawania grupami nieformalnymi. Tworzą się spontanicznie, a powodem ich powstania jest chęć do wspólnego przebywania w określonym towarzystwie. Przynależność do grupy rówieśniczej wpływa na postawę lojalności i koleżeństwa oraz odwzorowuje się w umiejętności kontaktów z ludźmi. W wyniku uczestnictwa w tego typu zbiorowości społecznej jednostka przyjmuje postawę solidarności i wzajemnej odpowiedzialności członków za siebie oraz gotowości do udzielania pomocy innym. Grupa rówieśnicza wywiera istotny wpływ na postawę i przekonania swych członków. Niejednokrotnie przyspiesza rozwój społeczny młodzieży, wpływa na jej zachowanie i przestrzeganie przyjętych przez nią norm moralnych oraz kształtuje poczucie dumy z faktu przynależności do tego typu zbiorowości. Stwarza poczucie bezpieczeństwa. Uczestnictwo w paczce może wywierać również niekorzystny, ze społecznego punktu widzenia, wpływ na postawę skupionej w niej młodzieży. Może inicjować do wykroczeń, zachowań społecznie nieakceptowanych oraz prowadzić do destruktywnych wychowawczo konfliktów z dorosłymi. W wieku dorastania wielkiego znaczenia nabierają związki przyjaźni. To, jak wielu przyjaciół posiadają badani gimnazjaliści, obrazuje poniższy wykres.

Wykres nr 4 Szkolni przyjaciele badanych uczniów

Znaczna większość badanych gimnazjalistów deklaruje, iż posiada wielu przyjaciół na terenie szkoły i poza nią. Jedynie 25% dziewcząt stwierdza, iż ma niewielką grupę przyjaciół, zaś wśród chłopców młodzież ta stanowi około 35% ogółu. Tak liczne związki przyjaźni potwierdzają stawiane przez badaczy tezy dotyczące znaczenia grupy rówieśniczej dla młodych ludzi w wieku adolescencji. Nie odnotowano w tym przypadku znaczących różnic pomiędzy płcią badanych. Zarówno dziewczęta, jak i chłopcy w większości w prawidłowy sposób kształtują swoje relacje z rówieśnikami. Niepokojącym jest jednak fakt istnienia grupy osób o zaburzonych kontaktach z rówieśnikami. Jeżeli uczniowie przeżywają brak poczucia bezpieczeństwa, nie mogą zdobyć uznania, sukcesu, niezaspokojona jest ich potrzeba bliskich, przyjaznych stosunków z rówieśnikami czy nauczycielami, potrzeba samodzielności, aktywności, wówczas mogą pojawić się zachowania agresywne.

Od kilku lat w polskich szkołach narasta problem przemocy dzieci starszych i silniejszych nad młodszymi. Głównymi ofiarami są uczniowie najmłodszych klas – przede wszystkim pierwszoklasiści. Muszą oni zapłacić wpisowe, często w dosłownym sensie, gdyż zabierane są im pieniądze, siłą, szantażem lub w zamian za ochronę przed pobicie. Oprócz tego padają ofiarami pobicia, znęcania się psychicznego, odbierania przedmiotów, niszczenia rzeczy. Poniżej zamieszczony wykres prezentuje opinie badanej młodzieży co do występowania agresji w środowisku szkolnym.

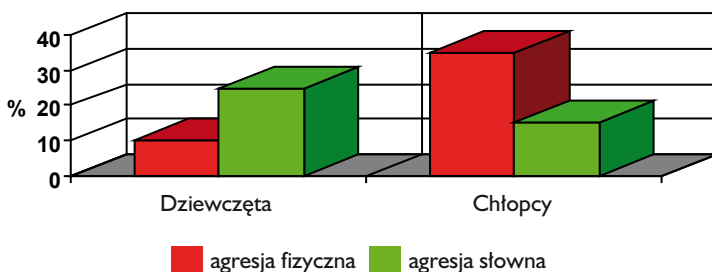

Wykres nr 5 Agresja w środowisku szkolnym w opinii uczniów

Znaczna większość badanej młodzieży twierdzi, że ich szkoła wolna jest od zachowań agresywnych (dziewczęta 75%, chłopcy 65%). Niepokojący wydaje się fakt, że aż 25% dziewcząt i 35% chłopców dostrzega przejawy agresji w swojej szkole. Wnioskując, można stwierdzić, iż zachowania agresywne mają miejsce w środowisku badanych uczniów, ale sytuacje te nie dotyczą szerszego kręgu uczniów. W szkołach tworzą się grupy

ustalające niejawne normy i sposoby działania, które są przekazywane uczniom i klasom wytypowanym do roli ofiar. Osoby i grupy wytypowane do roli ofiar z reguły dowiadują się, że muszą milczeć na temat represji, bo inaczej czekają ich poważniejsze konsekwencje. Wybrani są zapraszani do skonfederowania się z grupą opresorów.

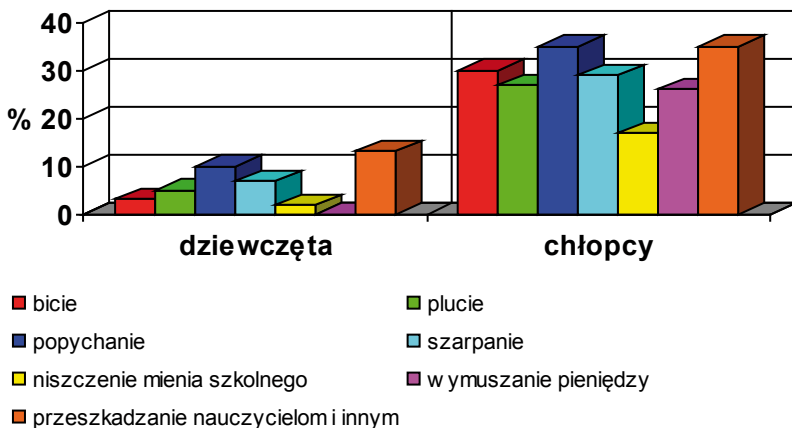
Zachowania agresywne występują z coraz większym nasileniem już u dzieci w młodszym wieku szkolnym i granica zachowań agresywnych w ostatnich latach obniża się. Dzieci identyfikują się ze starszymi kolegami, których zachowania są agresywne w stosunku do siebie, jak i innych, a dzięki tym zachowaniom chcą dominować w grupie, mając wpływ na rówieśników ciesząc się ich aprobatą. Również negatywny wpływ na dzieci ma telewizja prezentująca wiele drastycznych scen, lansująca bohatera brutalnego, używającego przemocy. Dlatego rodzice i nauczyciele powinni zwrócić szczególną uwagę na to, jak się do siebie odnoszą dzieci, eliminować bójki, przepychanki czy inne zachowania agresywne występujące w domu, w szkole i na podwórku. Wśród wielu zachowań agresywnych, z jakimi spotkać można się w dzisiejszych czasach, w badaniach niniejszych skupiono się na trzech rodzajach takich zachowań: agresji fizycznej, słownej i emocjonalnej. Które z podanych powyżej rodzajów negatywnych zachowań dzieci potwierdziły się, prezentuje poniżej zamieszczony wykres.

Wykres nr 6 Rodzaje agresywnych zachowań w opinii uczniów

Analizując dane zawarte na wykresie, można zauważyć dość duże różnice w obrębie płci badanych osób. Zdecydowanie częściej chłopcy stykają się z agresją fizyczną (35%). Dziewczęta zaś znacznie częściej ulegają agresji słownej (25%). Zachowania agresywne mają związek z płcią. Stwierdza to E. Hurlock, ustalając, że u chłopców występuje ona dwukrotnie częściej niż u dziewcząt. Związane jest to z czynnikami biologicznymi, a także pełnioną rolą społeczną, które tłumaczą, że męczyzna powinien być energiczny, agresywny i stanowczy. Zachowania agresywne

u dziewcząt są częściej negatywnie oceniane, co powoduje zahamowanie ich wytworzenia. Nasilające się liczne zachowania agresywne dzieci, wybryki chuligańskie w szkole i na ulicy budzą poważny niepokój. W kontaktach z dziećmi obserwuje się często egoizm, brak uczynności oraz czasem wyraźnie nieprzyjazne postawy, jak agresja, pragnienie dominowania, próby bezwzględного narzucania innym swojej woli. Podłoża tego rodzaju zachowań bywają różne i mają różnorodne przyczyny. Agresja i częstość jej występowania bardzo wyraźnie zaznaczyły się w kontaktach międzyludzkich. Według Z. Skornego agresja fizyczna może przybierać formę zachowań napastliwych lub destruktywnych o bezpośrednim lub pośrednim charakterze. Do bezpośrednich zachowań napastliwych należą te proste zachowania, które przybierają formę trwających stosunkowo krótko ruchów poszczególnych części ciała: rąk (uderzanie, trącanie, szarpanie, wrywanie, rozdieranie, ciągnięcie, szczypanie, ściskanie, duszenie), nóg (nastąpienie na nogę, podstawienie nogi, kopnięcie), mięśni twarzy (wykrzywianie się, przedrzeźnianie kogoś za pomocą gestów, płucie, gryzienie). Atak może odbywać się przy użyciu prostych narzędzi agresji, takich jak: szpilka, linijka, kamień, kij, woda, - przybiera wtedy formę rzucania, klucia, oblewania czy poparzenia. Agresja wyraża się często w formie złożonych zachowań napastliwych i przybiera wtedy postać bójek, pobić, przestraszenia kogoś, niesprawiedliwego traktowania. Pośrednie zachowania napastliwe występują zazwyczaj jako: dokuczanie, przeszkadzanie, zanieczyszczanie, chowanie lub zamiana przedmiotów. Agresor działa tu niejednokrotnie anonimowo. Do zachowań destruktywnych należą: rzucanie, uderzanie, kopanie, wybuchy złości. Pośrednie zachowania destruktywne polegają na niszczeniu lub uszkodzeniu rzeczy stanowiących własność osoby będącej przedmiotem agresji (psucie, darcie, brudzenie, wybijanie szyb). Z przeprowadzonych badań wynika, że uczniowie w swojej szkole spotykają się z agresją fizyczną. Uzyskane dane zaprezentowano na poniżej zamieszczonym wykresie.

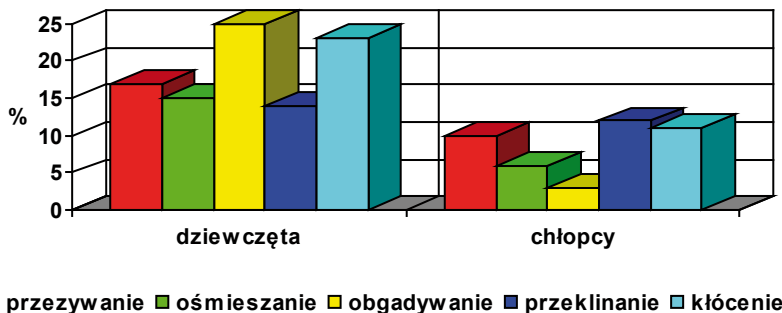

Wykres nr 7 Agresja fizyczna spotykana w szkole

W grupie chłopców (około 40%) agresja fizyczna jest zdecydowanie częściej stosowana aniżeli w grupie dziewcząt (około 15%). Wśród dziewcząt najczęściej wymienianymi formami agresji fizycznej było: przeszkadzanie nauczycielom i innym (13%) oraz popychanie (10%). Na dalszych miejscach uplasowały się: szarpanie (7%), plucie (2%) oraz bicie (3%) i niszczenie mienia szkolnego (2%). Chłopcy natomiast najczęściej wymieniali: przeszkadzanie nauczycielom i innym (35%), popychanie (35%), bicie (30%), szarpanie (29%), plucie (27%) oraz wymuszanie pieniędzy (26%). Najrzadziej chłopcy zwracali uwagę na niszczenie mienia szkolnego (17%).

Wnioskując, można stwierdzić, iż chłopcy są rzeczywiście bardziej agresywni i znacznie częściej sięgają po formy fizycznego ataku na drugą osobę.

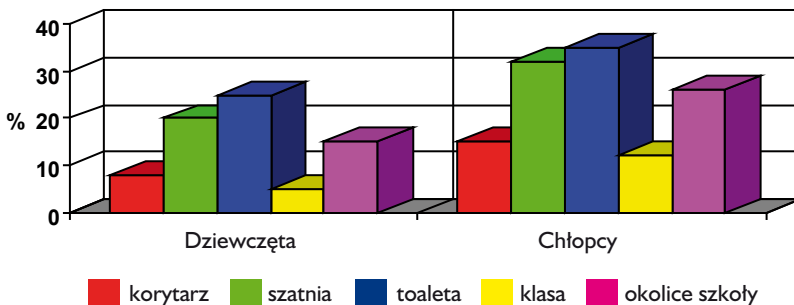
Agresja słowna może przybierać formę bezpośrednich lub pośrednich wypowiedzi napastliwych, szkodzących i poniżających. Bezpośrednia agresja słowna wyraża się poprzez: wypowiedzi napastliwe: grożenie, straszenie, odpędzanie; wypowiedzi szkodzące: odbieranie uprawnień przysługujących danej osobie, podawanie nieprawdziwych informacji; wypowiedzi poniżające: przezywanie, wyśmiewanie, wysuwanie nieuzasadnionych wątpliwości. Pośrednia agresja słowna to wypowiedzi agresywne mające wyrządzić przykrość lub szkodę danej osobie. Są one skierowane do osób trzecich. Przejawia się to w zakresie wypowiedzi napastliwych, szkodzących i poniżających. Poniższy wykres obrazuje, które z zachowań agresywnych najczęściej spotykają uczniowie w swojej szkole.

Wykres nr 8 Agresja słowna spotykana w szkole

W grupie dziewcząt (około 25%) agresja słowna jest znacznie częściej stosowana aniżeli wśród chłopców (około 15%). Do najczęstszych form agresji słownej dziewczęta zaliczyły: obgadywanie (25%) i kłócenie się (23%). Na dalszych miejscach uplasowały się: przezywanie (17%), ośmieszanie (15%) oraz przeklinanie (14%). W grupie chłopców do najczęstszych aktów agresji słownej chłopcy zaliczyli: przeklinanie (12%), kłócenie (11%) oraz przezywanie (10%). Do najrzadziej występujących wśród nich zachowań agresywnych chłopcy zaliczyli: ośmieszanie (6%) i obgadywanie (3%). Wnioskując, można stwierdzić, iż dziewczęta znacznie częściej niż chłopcy sięgają po agresję słowną, różnice te nie są jednak aż tak duże, jak w przypadku agresji fizycznej.

Na terenie szkoły dochodzi do zachowań agresywnych najczęściej w toalecie i szatni, rzadziej na korytarzu w czasie przerw szkolnych. Miejsca wskazywane przez uczniów są często mało dostępne nauczycielom, ustronne, trudne do kontroli. Korytarz szkolny, gdzie nauczyciele pełnią dyżury, rzadziej staje się miejscem ekspresji agresywnych zachowań. To, gdzie badani uczniowie najczęściej umiejscawiają sytuacje związane z agresją, obrazuje poniżej zamieszczony wykres.

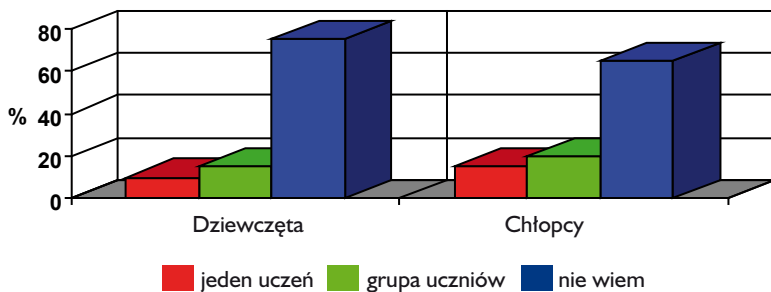

Wykres nr 9 Miejsca ekspresji agresywnych zachowań w opinii badanej młodzieży

Najczęściej badana młodzież jako miejsca ekspresji agresywnych zachowań wskazuje: toalety szkolne (dziewczęta 25%, chłopcy 35%), szatnie (dziewczęta 20%, chłopcy 32%), okolice szkoły (dziewczęta 15%, chłopcy 26%). Najrzadziej do podobnych zdarzeń zdaniem badanych uczniów dochodzi na korytarzu (dziewczęta 8%, chłopcy 15%) i w klasie szkolnej (dziewczęta 5%, chłopcy 12%).

Wnioskując, można stwierdzić, iż miejscami ekspresji agresywnych zachowań są rzeczywiście ustronne miejsca, do których nauczyciele rzadko zaglądną. Istotna jest również różnica w wiedzy na temat miejsc, w których dochodzi do zdarzeń agresywnych – dziewczęta są nieco mniej zorientowane od chłopców.

Problemem wielu szkół jest znęcanie się uczniów starszych nad młodszymi bądź silniejszymi nad słabszymi. Prześladowcą jest pojedynczy uczeń lub grupa, a ofiara jest przeważnie wielokrotnie terroryzowana, nie potrafiąc skutecznie się obronić. Chociaż nękanie niektórych uczniów przez ich szkolnych kolegów jest zwykle kojarzone z przemocą – uderzaniem, popychaniem, zabieraniem pieniędzy – może także przyjmować formy prawienia złośliwości, czyli tzw. dogadywania, rozpowszechniania zmyślonych historii, ostracyzmu grupowego. Zastraszone ofiary najczęściej nie mają odwagi szukać pomocy. Nierzadko takie sytuacje trwają przez kilka lat, a nawet po opuszczeniu szkoły przez szantażowanego ucznia. To, kim są sprawcy czynów agresywnych w środowisku badanych uczniów, obrazuje poniższy wykres.

Wykres nr 10 Sprawcy czynów agresywnych na terenie szkoły

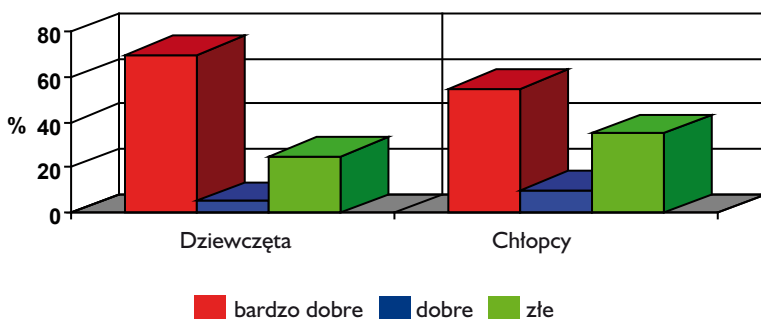
Zdecydowana większość badanych uczniów nie wie, kto jest sprawcami czynów agresywnych (dziewczęta 75%, chłopcy 65%). Można zatem przypuszczać, że tej grupy młodych ludzi zachowania agresywne nie dotyczą. W środowisku badanych uczniów istnieje jednak pewna grupa dopuszczająca się czynów agresywnych, gdyż część dziewcząt (25%) i chłopców (35%) wskazuje sprawców. Wśród dziewcząt około 15% twierdzi, że zachowania agresywne dotyczą grupy osób, zaś 10% uczennic wskazuje pojedynczą osobę jako sprawcę czynów agresywnych. Wśród chłopców około 20% twierdzi, że sprawcami agresji są grupy osób, natomiast 15% wskazuje pojedyncze osoby.

Wnioskując, można stwierdzić, iż zjawisko agresji istnieje w środowisku badanych uczniów, choć nie ma ono zbyt dużego zasięgu. Jeżeli młodzi ludzie wskazują na sprawców czynów agresywnych to takowe na pewno w szkole się zdarzają. Ważne by wiedząc o takich sytuacjach, zareagować we właściwy sposób i spróbować wykluczyć destruktywne zachowania młodzieży.

Sprawcy agresywnych zachowań mogą być fizycznie sprawniejsi od rówieśników oraz sprawniejsi w aktywnościach sportowych i w walkach. Mają silną potrzebę dominacji i podporządkowywania sobie innych. Przyjemność sprawia im moc, władza i zagrożenie innym, mogą przechwalać się swoją rzeczywistością lub wyimaginowaną przewagą nad kolegami. Mają gorący temperament, łatwo wpadają w złość, są impulsywni i mają niską tolerancję na frustrację oraz na sprzeciw. Z trudem poddają się obowiązującym normom, mogą starać się o uzyskanie przewagi drogą oszustwa. Są buntowniczy, chętnie się sprzeciwiają, są agresywni wobec dorosłych, chociaż mogą się też bać dorosłych. Są postrzegani w środowisku jako „twardzi”, „ostrzy” i wykazują niską empatię wobec słabszych i ofiar. Nie są lękowi i mają najczęściej pozytywny stosunek do własnej osoby. Często w młodym wieku angażują się w inne działania społeczne, jak kradzieże, wandalizm, picie alkoholu, często wchodzą w „złe towa-

rzystwo”. Zawsze zyskują pewną popularność choćby wśród niewielkiej liczby rówieśników.

Nauczyciele, którzy są otwarci na kontakt, cenią dobre relacje z uczniami i umieją je budować, modelują podobne zachowania u uczniów. Z pewnością dzieci naśladują swoich nauczycieli, ale jest w tym coś więcej. Tym czymś jest przekaz trafiający do uczuć: szanuję cię, jesteś ważny, zasługujesz, aby o ciebie dbać. Stan emocjonalny ucznia odbierającego takie komunikaty polepsza się, jest on bardziej gotów do przyjaznych kontaktów i spokojnego uczenia się. Zaś nauczyciel zirytowany, bezsilny, sfrustrowany – niezależnie od tego, skąd przyniósł te uczucia – zazwyczaj przekazuje je uczniom. Nie każdy potrafi opanować, zamknąć na czas zajęć swoje prywatne emocje. Jeśli uczniowie są właśnie w nastroju do przeszkadzania, prowokowania lub w inny sposób irytują nauczyciela – może on przenieść swój skumulowany ładunek na nich. W szkole uczeń nawiązuje kontakty z rówieśnikami, nauczycielami oraz innymi pracownikami. Jakość tych kontaktów jest bardzo różnorodna a jednocześnie ważna dla realizacji potrzeby kontaktu emocjonalnego. Mają one miejsce nie tylko na lekcjach, ale także poza szkołą, w czasie ich trwania wzrasta lub maleje popularność dziecka, staje się ono powodem dodatnich lub ujemnych uczuć kolegów. We współczesnej szkole nie ma miejsca na szczerą i otwartą komunikację, co powoduje, że dzieci traktują szkołę jako „zło konieczne”, miejsce, do którego trzeba uczęszczać z racji obowiązku nałożonego przez państwo i rodziców w danym okresie życia. Instrumentalnie traktują nauczycieli i wychowawców, bardziej otwarcie i szczerze swoich rówieśników. To, jak badani uczniowie oceniają swoje kontakty z nauczycielami, obrazuje poniższy wykres.

Wykres nr 11 Kontakty badanych uczniów z nauczycielami

Zdecydowana większość młodzieży deklaruje bardzo dobre stosunki z nauczycielami (dziewczęta 70%, chłopcy 55%). Najmniejszą grupę osób

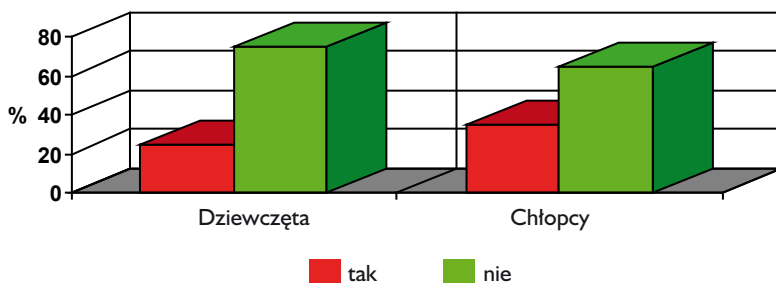
stanowią te, które potwierdzają dobry charakter stosunków z nauczycielami (dziewczeta 5%, chłopcy 10%). Niepokojący jest fakt, iż 25% dziewcząt i 35% chłopców twierdzi, iż ich stosunki z nauczycielami nie układają się pomyślnie lub są wręcz złe.

Analizując dane zawarte na wykresie, można wywnioskować, że w większości kadra pedagogiczna pracuje nie tylko nad wiedzą swoich podopiecznych, ale również sumiennie dba o swoje kontakty z uczniami. Fakt zaistnienia pewnej grupy młodzieży o niepoprawnych stosunkach z nauczycielami może świadczyć o zaangażowaniu tych osób w zachowania agresywne bądź jako ofiary, bądź też jak sprawcy.

Brak akceptacji uczniów przez nauczyciela rujnuje ich poczucie własnej wartości. Jeśli subiektywne dążenia bycia dobrym w szkole spotykają się z ograniczeniami, których nie sposób przezwyciężyć, pojawiają się nieracjonalne i trudne do zrozumienia przez otoczenie formy zachowania antyspołeczne. Pojawia się agresja w kontaktach z innymi, która umożliwia obniżenie własnego napięcia emocjonalnego. Agresja ta pełni funkcję zachowania zaradczego, służącego do zwalczania i obrony przed stresem oraz skutkami długotrwałej frustracji.

Zgodnie z tezą o modelowaniu, agresja z relacji nauczyciel – uczeń przenosi się na relacje pomiędzy uczniami, a także na relację uczeń – nauczyciel. Uczeń krzywdzony i poniżany okazuje jawną wzdargę lub ukrytą niechęć i wrogość nauczycielom albo przenosi agresję na rówieśników.

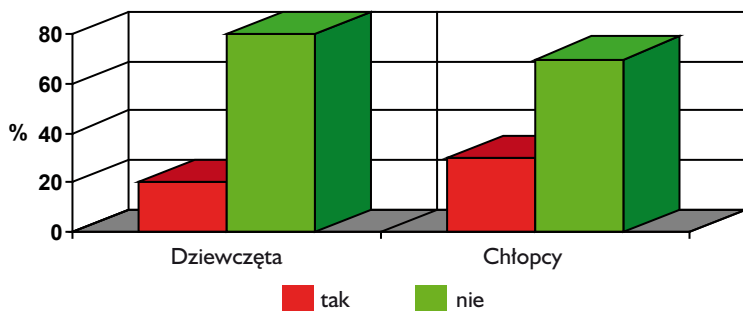
Zaprezentowane poniżej wykresy obrazują jakość relacji uczeń – nauczyciel i odwrotnie w środowisku badanej młodzieży.

Wykres nr 12 Zachowania agresywne badanych w stosunku do nauczycieli

W większości badani uczniowie nie przejawiają zachowań agresywnych wobec swoich nauczycieli (dziewczeta 75%, chłopcy 65%). Wśród respondentów zaznaczyła się jednak grupa uczniów, zarówno wśród dziewcząt, jak i chłopców, która takie zachowania preferuje. 35% badanych chłopców przyznaje się do niewłaściwych zachowań w stosunku do nauczycieli. 10% osób stwierdza, że nie słuchają nauczycieli, wyłączają się

z zajęć. 20% osób przyznaje, że zdarza się im zbyt duża poufałość, nietaktowność, dogadywanie, śmianie się. Pozostałe osoby (5%) za niewłaściwe zachowania uznają nieuczciwość, ściąganie, lekceważenie, obojętność, podjadanie na lekcjach, gadulstwo. Natomiast 25% dziewcząt opisuje swoje niewłaściwe zachowania w stosunku do nauczycieli, które polegają na spóźnialstwie, obgadywaniu nauczycieli i podważaniu ich autorytetu, kłamstwie oraz ogólnej niechęci, uprzedzeniu i nienawiści w stosunku do nich, a także na złych życzeniach kierowanych w myśli pod ich adresem. Na podstawie uzyskanych w toku badań informacji można wyciągnąć wnioski. Poziom agresji w stosunku do nauczycieli chłopców jest wyższy niż poziom agresji dziewcząt. Forma wyrażania agresji jest inna u obu płci. Chłopcy wyrażają agresję w sposób bardziej bezpośredni (śmieją się, dogadują, nie słuchają wykładowców). Natomiast u dziewcząt agresja w stosunku do nauczycieli występuje częściej w formie pośredniej i ukrytej wrogości (niechęć, nienawiść, uprzedzenia). Taka pośrednia agresja może być u części dziewcząt nieświadoma, a także może uruchamiać mechanizm obronny projekcji (dziewczeta, które miały najwięcej uwag krytycznych w odniesieniu do nauczycieli na ogół stwierdzały, że same zachowują się wobec nich w sposób właściwy).

Wykres nr 13 Agresja nauczycieli w stosunku do uczniów

Zdecydowana większość badanych uczniów deklaruje, że nauczyciele nie stosują wobec nich agresji w żadnej formie (dziewczeta 80%, chłopcy 70%). Niepokojący jest fakt, iż w tej samej grupie badawczej zaznaczyła się zbiorowość, która przyznaje, że doświadczyła agresji ze strony nauczycieli. O niewłaściwych zachowaniach nauczycieli w stosunku do uczniów wypowiedziało się 20% dziewcząt i 30% chłopców. Chłopcy skarżą się na wyniosłość nauczycieli – zbyt wysokie mniemanie o swoim intelekcie i posiadanej wiedzy i niesprawiedliwe ocenianie – polegające albo na faworyzowaniu ulubionych uczniów, albo na zaniżaniu ocen za nazwisko. Piszą również o braku cierpliwości, wyrozumiałości, a także o braku kompeten-

cji (nieprzygotowaniu się do zajęć lub ich nieumiejętnym prowadzeniu, unikaniu odpowiedzi na trudne pytania). Natomiast dziewczęta szczególnie uwagę zwracają na lekceważenie, złośliwość, wyszydzanie i poniżanie oraz brak kompetencji (brak wiedzy i komunikatywności, okazywanie znudzenia pracą). Wymieniają również brak wyrozumiałości i zrozumienia oraz brak obiektywizmu.

Chłopcy skarżą się więc bardziej na wyniosłą niechęć i ukrytą wrogość nauczycieli oraz niesprawiedliwe ocenianie, natomiast dziewczęta odbierają jako bardziej krzywdzącą niesprawiedliwość w relacjach interpersonalnych nauczyciel – uczeń – objawiającą się agresją słowną oraz niewłaściwe wypełnianie obowiązków zawodowych. Brak tolerancji dla ukrytej agresji u chłopców i otwartych form agresji słownej u dziewcząt można wyjaśnić przygotowaniem poszczególnych płci do pełnienia w przyszłości określonych ról społecznych – ojca i matki.

Szkoła, podobnie jak rodzina, jest znaczącym środowiskiem o wieloletnim oddziaływaniu na rozwój dziecka. Jako intencjonalne środowisko wychowawcze szkoła ma świadomie stymulować intelektualny rozwój ucznia oraz fachowo wspierać formowanie się jego cech osobowości. Pod przemożnym protektatem szkoły kształtuje się obraz samego siebie oraz związany z nim poziom samoakceptacji, zaś zaburzenia tej sfery osobowości prowadzą do nasilenia się współzależnych od siebie lęku i agresji, co determinuje gotowość ucznia do stosowania przemocy w relacjach z innymi ludźmi.

Streszczenie

Agresja w naszych czasach staje się zjawiskiem powszechnym. Obserwując różne obszary życia społecznego, można dojść do wniosku że coraz bardziej staje się dominującą opinią, że aby osiągnąć sukces trzeba stosować agresję. Wielu ludzi sądzi, że tylko poprzez przejęcie kontroli nad innymi można osiągnąć sukcesy w różnych sferach działania. Zjawisko to jest także odzwierciedlone w zachowaniach dzieci i ludzi młodych, budzi to zrozumiałą niepokój rodziców i nauczycieli, jak również zainteresowanie badaczy poszukujących przyczyn wzrostu agresji. W literaturze przedmiotu podkreśla się fakt, że jest to nie tylko eskalacja różnych form agresji i przemocy wśród ludzi wchodzących w życie społeczne, co jest niepokojące, lecz jest to także znacząca brutalizacja działań i emocjonalnych zachowań ludzi młodych. Uderzający jest, w opiniach tych ludzi, brak poczucia winy, przypisywanie innym odpowiedzialności za swoje czyny, wysoki poziom tolerancji w stosunku do swoich antyspołecznych zachowań, nasilające się poczucie defektów emocjonalnych, podejrzliwość oraz nieufność wobec innych.

Zaburzenia w zachowaniach dzieci i młodych ludzi nieuchronnie sprowadzają się do przysparzania problemów w funkcjonowaniu w społeczeństwie, ponieważ sprawiają że realizacja zadań wynikających z konieczności przystosowania się do różnych ról społecznych jest trudna, jak również trudny jest proces budowania satysfakcjonujących stosunków międzyludzkich. Wraz z rozwojem potrzeb oraz umiejętności dziecka, zmieniają się jego wzajemne oddziaływania w stosunku do środowiska społecznego. Zmianom podlegają nie tylko wymagania wobec dziecka w stosunku do innych, lecz także oczekiwania jakie mają wszyscy uczestnicy wobec dziecka z zaburzeniami.

A zatem, zmiany rozwojowe prowadzą do przekształceń w naturze samych zaburzeń – same zaburzenia przejawiają się w obszarze problemów indywidualnych dziecka sięgając od jego wcześniejszych etapów rozwoju do momentu gdy rozwój przybiera dziecka formę problemu społecznego.

Zagadnienia dotyczące zjawiska agresji i przemocy wśród dzieci i młodzieży zmuszają nas do poszukiwania odpowiedzi na pytania dotyczące przyczyn ich pojawiania się i nasilania, natomiast najodpowiedniejszym obszarem takich badań wydają się być nauki społeczne.

Summary

Aggression has become a common phenomenon these days. Observing various areas of a social life, one can draw a conclusion that the opinion of the necessity of using aggression in order to achieve success is getting more and more dominant. Many people think that only by gaining control over other people can they be successful in various spheres of functioning. The very phenomena are also reflected in the behaviour of children and young people, raising understandable parents' and teachers' concern as well as the interest of researchers looking for the causes of aggression increase. In the literature of the subject it is underlined that it is not only the escalation of various forms of aggression and violence among those entering the social life that is worrying, but also a significant brutalisation of the very actions and emotional reserve of younger people. What strikes in their opinions is having no sense of guilt, ascribing responsibility for their behaviour to others, a high level of tolerance of their own antisocial behaviours, an intensified sense of emotional damage, suspiciousness and distrust of others.

The behaviour disorders appearing in children and young people inevitably boil down to the problems in their social functioning because they make the realization of tasks deriving from the necessity of adjusting to different social roles difficult, as well as disturb the process of building satisfactory interpersonal relationships. With the development of needs and skills of a child, its interactions with the social environment change. What undergoes transformation is not only child's requirements towards others, but also expectations a disordered child has from all interaction participants. Thus, developmental changes lead to the transformation of the nature of the disorder itself — the disorder manifests itself within the area of an individual problem of a child in its earlier developmental stages to the extent it takes on the form of a social problem with child's development.

The issues raised concerning the phenomenon of aggression and violence among children and young people force us to look for the answer to the questions on the causes of its occurrence and escalation whereas the most suitable area of such exploration seems to be the field of social science.

Literatura

1. Bailey S., *Nieletni używający przemocy*, Warszawa 2007.
2. Beherus – Cobet H., *Freie Schulen. Eine vergessene Bildungsinitiative*, Essen 2009.
3. Bruner J. S., *W poszukiwaniu teorii wychowania*, Warszawa 1966.
4. Brühler C., *Psychologie im Leben unserer Zeit*, Bochum 2009 J.
5. Chłopkiewicz M., *Osobowość dzieci i młodzieży. Rozwój i patologia*, Warszawa 1987.
6. Chojecka M., *Przyczyny niepowodzeń szkolnych*, Warszawa 1975.
7. Cybulska H., *Trudności wychowawcze i przestępczość nieletnich*, Wrocław 2000.
8. Farsco R., *Menschenrechte für Kinder. Die letzte Minderheit*, München 2005.
9. Faure E., *Uczyć się, aby być*, Warszawa 1995.
10. Fromm E., *O sztuce miłości*, Warszawa 1971.
11. Gęśicki J., *Gra o nową szkołę*, Warszawa 1993.
12. Gurycka A., *Błędy w wychowaniu*, Warszawa 1980.
13. Hanselmann H., *Sonderkinder daheim in der Schule, in der Anstalt, in den menschlichen Gesellschaft*, Bonn 2000J.
14. Hellmer J., *Socialisation, Personalisation und Kriminalität*, Frankfurt 2000.
15. Hurlock E., *Rozwój dziecka*, Warszawa 1995.
16. Klerm K., *Bildung für das 2000 Jahr*, Reinbeck 1992 .
17. Konarzewski K., *Teoria wychowania a światopogląd*, Warszawa 1987.
18. Konopnicki J., *Niedostosowanie społeczne*, Warszawa 1971.
19. Kościelska M., *Zaburzenia dzieci nerwicowych i ich związek z niepowodzeniem szkolnym*, Warszawa 2009.
20. Krukowski A., *Patologia społeczna a przestępczość. Studia Kryminologiczne i Penitencjarne*, Warszawa 2009, t. 2.
21. Kustra K., *Alkoholizowanie się dzieci i młodzieży*, Warszawa 1986.
22. Kwieciński Z., Witkowski L., *Ku pedagogice pogranicza*, Toruń 1990.
23. Kwieciński Z., Witkowski L., *Wyznanie trzeciego paradygmatu dylematy konstrukcji i destrukcji teorii pedagogicznych*, Toruń 1990.

24. Lewowicki T., *Funkcje i struktura szkolnictwa podstawowego i średniego. Problemy Oświaty*, Warszawa 1990 (tezy dotyczące stanu oświaty, dylematów rozwoju i możliwości rozwojowych).
25. Lipka M., *Zjawiska patologii społecznej wśród młodzieży*, Warszawa 1977.
26. Long R.D., *Mystyfikacja przeżyć*, Warszawa 1993.
27. Lüscher K., *Die Ökologie von Familie*, Berlin 2008.
28. Makiello – Jarża G., *Rodzina, hasło w Encyklopedii psychologicznej* pod red. W. Szewczuka, Warszawa 1998.
29. Muszyński H., *Zarys teorii wychowania*, Warszawa 1974.
30. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1996.
31. Podgórecki A., *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969.
32. Popielarska A., *Dlaczego nasze dzieci sprawiają trudności wychowawcze*, Warszawa 1999.
33. Przetacznik M., *Psychologia rozwojowa*, Warszawa 1980.
34. Rembowski J., *Więzi uczuciowe w rodzinie*, Warszawa 1972.
35. Samisz A., *Szkoła a system społeczny*, Warszawa 2006.
36. Skorny Z., *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*, Warszawa 1987.
37. Szkudlarek T., Śliwerski B., *Wyzwania pedagogiki krytycznej i antypedagogiki*, Kraków 1993.
38. Śliwerski W., Śliwerski B., *Edukacja w wolności*, Kraków 1993.
39. Tomaszewski T., *Wstęp do psychologii*, Warszawa 1963.
40. Urban B., *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Kraków 2000.
41. Woyes A.P., Kolb L., *Nowoczesna psychiatria kliniczna*, Warszawa 1996.
42. Wódz J., *Zjawiska patologii społecznej, a sankcje społeczne i prawne. Wyniki badań empirycznych w Nowej Hucie*, Wrocław 1973.
43. Wójcik D., *Nieprzystosowanie społeczne młodzieży*, Warszawa 1994.
44. Wroczyński R., Plich T. (red.), *Metodologia środowiskowych badań pedagogicznych*, Wrocław 1970.